

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

เรื่อง : หลักประชาธิปไตยกับการรับฟังความเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้อง
ก่อนการตรากฎหมายตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง
โดยวิธีการทำโพล

จัดทำโดย นางชนิษฐา โตโพธิ์ไทย
รหัส ๖๐๐๐๐๔

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

หลักประชาธิปไตยกับการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง
ก่อนการตรากฎหมายตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง โดยวิธีการทำโพล

ชนิษฐา โตโพธิ์ไทย^๑

บทคัดย่อ

บทคัดย่อ

การที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มาตรา ๗๗ วรรคสอง บัญญัติว่า ก่อนการตรากฎหมายทุกฉบับ รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องซึ่งหมายรวมถึงประชาชนส่วนหนึ่งได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น รวมทั้งประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสรับทราบความเป็นมาเป็นไปของกฎหมายที่จะมีขึ้น อันเป็นวิธีหนึ่งของหลักประชาธิปไตยในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น รับทราบผลกระทบอันอาจเกิดขึ้นจากกฎหมายที่จะมีผลใช้บังคับกับตน ซึ่งการรับฟังความคิดเห็นโดยวิธีการทำโพล จะเป็นลักษณะที่ผู้ทำโพลได้เข้าไปเก็บข้อมูลถึงกลุ่มประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายที่ถูกกำหนดว่าเป็นผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่จะตราขึ้น ได้โดยตรง ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับการตรากฎหมายอย่างแท้จริง อันเป็นไปตามเจตนารมณ์ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง อีกทั้ง การจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องผ่านทางวิธีการจัดทำโพลนี้เอง ยังแสดงถึงการใช้หลักประชาธิปไตยโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นต่อการตรากฎหมายของรัฐที่จะนำมาใช้บังคับกับตน นอกเหนือไปจากการที่ประชาชนได้ใช้สิทธิให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าไปเป็นตัวแทนในการปฏิบัติหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร อีกด้วย

คำสำคัญ หลักประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ โพล การรับฟังความคิดเห็น การมีส่วนร่วมของประชาชน

^๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านคดี สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ ผู้เข้าอบรมหลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มาตรา ๗๗ วรรคหนึ่งบัญญัติให้รัฐจัดให้มีกฎหมายเพียงพอเท่าที่จำเป็น และยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายที่หมดความจำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ หรือที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพโดยไม่ชักช้าเพื่อไม่ให้เป็นภาระแก่ประชาชน และดำเนินการให้ประชาชนเข้าถึงตัวบทกฎหมายต่าง ๆ ได้โดยสะดวกและสามารถเข้าใจกฎหมายได้ง่ายเพื่อปฏิบัติตามกฎหมายได้อย่างถูกต้อง และวรรคสองบัญญัติว่า ก่อนการตรากฎหมายทุกฉบับ รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผยผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาในกระบวนการตรากฎหมายทุกขั้นตอน เมื่อกฎหมายมีผลใช้บังคับแล้ว รัฐพึงจัดให้มีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายในรอบระยะเวลาที่กำหนดโดยรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องประกอบด้วย เพื่อพัฒนากฎหมายทุกฉบับให้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ยังบัญญัติให้รัฐต้องรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องก่อนที่รัฐจะตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับทุกฉบับ ต้องวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผยผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาในกระบวนการตรากฎหมายทุกขั้นตอน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งหมายถึงประชาชนส่วนหนึ่งได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น รวมทั้งประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสรับทราบความเป็นมาเป็นไปของกฎหมายที่จะมีขึ้น อันเป็นวิธีหนึ่งของหลักประชาธิปไตยในการให้ผู้ที่เกี่ยวข้องและประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น รับทราบผลกระทบอันอาจเกิดขึ้นจากกฎหมายที่จะมีผลใช้บังคับกับตน แต่ปัญหาว่าการเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นนั้น จะมีวิธีการวัดอย่างไรได้ว่า ได้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึงแล้ว ปัญหานี้จึงเป็นที่มาของการเสนอความเห็นในบทความฉบับนี้ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของหน่วยงานของรัฐก่อนที่จะดำเนินการยกร่างและเสนอกฎหมาย ตลอดจนการดำเนินการขององค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการตรากฎหมายต่อไปด้วย

หลักประชาธิปไตย

ความหมายของ “ประชาธิปไตย”^๒

ประชาธิปไตย หมายถึง ประชาชนเป็นใหญ่ อำนาจของรัฐนั้นย่อมเป็นของประชาชน การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงแตกต่างจากการปกครองแบบที่กษัตริย์ถูกจำกัดตามรัฐธรรมนูญ

^๒ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม, กันยายน ๒๕๕๗, โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า ๒๐๗ - ๒๐๙

ที่ถึงแม้ว่าอำนาจของรัฐบางส่วนอาจจะมาจากประชาชน แต่ในทางรูปแบบแล้วกษัตริย์จะเป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุด และยิ่งถือว่ากษัตริย์เป็นผู้ถืออำนาจรัฐอยู่ เพียงแต่อำนาจของกษัตริย์ถูกจำกัดลงตามรัฐธรรมนูญ ในระบอบประชาธิปไตยอำนาจขององค์กรต่างๆทั้งหลายทั้งปวงของรัฐย่อมจะต้องมีจุดเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงกับประชาชน ทั้งนี้เพื่อให้การใช้อำนาจขององค์กรของรัฐมีความชอบธรรม การปกครองตามหลักประชาธิปไตย คือ การปกครองที่ประชาชนเป็นผู้ถืออำนาจรัฐสูงสุดนี้ มีความหมายต่อไปว่าในรัฐย่อมจะมีผู้ถือหรือผู้ทรงอำนาจอื่นนอกจากประชาชนไม่ได้ การใช้อำนาจขององค์กรต่างๆ ของรัฐจึงต้องมีรากฐานมาจากเจตจำนงของประชาชน โดยทั่วไปแล้ว ประชาชนจะแสดงเจตจำนงของตนออกมาได้ ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนราษฎร และการออกเสียงประชามติ หลักประชาธิปไตยย่อมสนับสนุนให้การตัดสินใจทางการเมืองจะต้องเริ่มจากประชาชนขึ้นไปสู่รัฐบาล ทั้งนี้โดยผ่านนักการเมือง ถึงแม้ว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยจะเปิดโอกาสให้บุคคลแสดงความคิดเห็นตลอดจนก่อตั้งเจตจำนงทางการเมืองก็ตาม แต่ต้องยอมรับว่าบุคคลแต่ละคนย่อมมีความคิดเห็นทางการเมืองแตกต่างกัน และย่อมเป็นไปได้ที่จะเกิดความเป็นเอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ระบอบประชาธิปไตยจึงต้องยอมรับเจตจำนงของราษฎรจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ คือ จำเป็นที่จะต้องปกครองไปโดยอนุโลมตามความคิดเห็นของฝ่ายเสียงข้างมาก ซึ่งฝ่ายเสียงข้างน้อยจะต้องยอมรับ อย่างไรก็ตาม การปกครองโดยเสียงข้างมากนี้ ไม่ได้หมายความว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะใช้ความมีจำนวนมากของตนปกครองฝ่ายเสียงข้างน้อยโดยการกดขี่หรือกระทำการตามอำเภอใจได้ ฝ่ายเสียงข้างมากจะต้องเคารพสิทธิและเสรีภาพของประชาชนหรือราษฎรที่เป็นเสียงข้างน้อยด้วย กล่าวคือ จะต้องอดทนยอมให้ราษฎรที่เป็นเสียงข้างน้อยมีเสรีภาพที่จะแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากเสียงข้างมากได้ ต้องยอมให้ฝ่ายเสียงข้างน้อยสามารถที่จะวิพากษ์วิจารณ์การตัดสินใจของฝ่ายเสียงข้างมากได้ ทั้งนี้เพื่อให้โอกาสฝ่ายเสียงข้างน้อยในการโน้มน้าวชักจูงให้ฝ่ายเสียงข้างมากเห็นด้วยกับตน และทำให้ในที่สุดแล้วฝ่ายเสียงข้างน้อยอาจจะพัฒนาไปเป็นฝ่ายเสียงข้างมากได้

กล่าวโดยสรุป การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ถือว่าประชาชนเป็นผู้ถืออำนาจสูงสุดแห่งรัฐ และเป็นการปกครองโดยฝ่ายข้างมากและเรียกร้องให้ฝ่ายข้างมากต้องเคารพสิทธิและเสรีภาพของฝ่ายข้างน้อยในการแสดงความคิดเห็น

หลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย^๓

หลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย คือ การยอมรับรับถือความสำคัญและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคและเสรีภาพในการดำเนินชีวิต และจากหลักการพื้นฐานดังกล่าว สามารถประมวลลักษณะสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้ดังนี้

^๓ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. **หลักรัฐศาสตร์**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หน้า ๗๓ อ้างใน ประชาธิปไตย - วิถีพิเศษ สารานุกรมเสรี <https://th.wikipedia.org/wiki/ประชาธิปไตย> หน้า ๗ สืบค้นเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๐

๑. ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย จึงกล่าวได้ว่า ประชาชนเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด
ในรัฐ
๒. ประชาชนทุกคนในรัฐมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ตลอดจนมีสิทธิเสรีภาพตาม
กฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน
๓. การดำเนินการของรัฐจำเป็นต้องถือตามมติเสียงข้างมากเป็นตัวตัดสิน แต่เสียงส่วนน้อย
ในรัฐจะต้องได้รับการคุ้มครองความเป็นธรรมตามกฎหมายด้วยเช่นกัน
๔. การปกครองแบบประชาธิปไตย จำเป็นจะต้องได้รับความยินยอมพร้อมใจจากประชาชน
ส่วนใหญ่ในรัฐ

การใช้อำนาจของรัฐในระบอบประชาธิปไตย^๔

ในทางประชาธิปไตยเราถือว่าประชาชนเป็นผู้ทรงหรือเป็นเจ้าของอำนาจรัฐตลอดจนเป็น
แหล่งที่มาของการใช้อำนาจรัฐ โดยหลักแล้วการใช้อำนาจรัฐมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การใช้อำนาจรัฐ
โดยประชาชนโดยตรง และการใช้อำนาจรัฐโดยองค์กรของรัฐในทางนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ

๑. การใช้อำนาจรัฐโดยประชาชนโดยตรงมีได้หลายลักษณะ แต่ที่สำคัญ คือ การออกเสียง
เลือกตั้ง และการออกเสียงประชามติ

๑.๑ การออกเสียงเลือกตั้ง เป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับตัวบุคคลที่จะเข้าไปใช้อำนาจ
รัฐแทนผู้ออกเสียงเลือกตั้ง การเลือกตั้งถือเป็นสาระสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย
การเลือกตั้งที่จะถือว่าเป็นการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยนั้น ต้องเป็นการเลือกตั้งโดยมีกำหนด
ระยะเวลาตามสมควร ซึ่งหมายความว่าระบบกฎหมายจะต้องกำหนดว่าการเลือกตั้งผู้แทนปวงชนจะ
เกิดขึ้นทุกๆ กี่ปี เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถตัดสินใจเลือกผู้แทนคนใหม่แทนผู้แทนคนเดิมที่
ไม่มีผลงาน ไม่รับผิดชอบ หรือที่ตนไม่ไว้วางใจได้ ยิ่งไปกว่านั้น หากระยะเวลาของการเลือกตั้งผ่าน
พ้นไปนานมากแล้ว เราย่อมไม่สามารถที่จะวินิจฉัยได้ว่าการตัดสินใจใช้อำนาจรัฐของผู้แทนปวงชน
ยังคงสอดคล้องกับความประสงค์อันแท้จริงของราษฎรหรือไม่ นอกจากนี้การกำหนดให้ต้องมีการ
เลือกตั้งทุกๆ ช่วงเวลาที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ยังสอดคล้องกับหลักการสำคัญในระบอบประชาธิปไตยที่
จะมอบอำนาจในการปกครองรัฐให้แก่ผู้แทนปวงชนภายในระยะเวลาที่จำกัดเท่านั้น

๑.๒ การออกเสียงประชามติ เป็นการตัดสินใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่ใช่การเลือก
ผู้แทน โดยเมื่อประชาชนออกเสียงประชามติไปอย่างไรแล้ว ประชามตินั้นย่อมมีผลผูกพันในทางกำ
หมาย การออกเสียงประชามติเป็นรูปแบบที่สำคัญรูปแบบหนึ่งของประชาธิปไตยทางตรง ซึ่งเป็น
กรณีที่ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมใช้อำนาจรัฐโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านผู้แทน นอกจากการออกเสียง

^๔ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม .กันยายน ๒๕๕๗ โครงการตำราและ
เอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า ๒๐๙ - ๒๑๒

ประชามติซึ่งมีลักษณะเป็นการใช้อำนาจโดยตรงแล้ว ระบบกฎหมายอาจกำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของรัฐในลักษณะอื่นได้อีก การเข้าชื่อยื่นคำร้องให้รัฐกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง การออกเสียงให้คำปรึกษาแก่รัฐในปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นต้น

๒. การใช้อำนาจรัฐโดยองค์กรของรัฐ

โดยปกติทั่วไปแล้ว การใช้อำนาจรัฐนั้น ประชาชนมิได้เป็นผู้ใช้อำนาจรัฐเองโดยตรง แต่องค์กรของรัฐจะเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐ ระบบกฎหมายไทยมักจะกำหนดให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจรัฐโดยผ่านองค์กรของรัฐ คือ ใช้อำนาจนิติบัญญัติผ่านรัฐสภา ใช้อำนาจบริหารผ่านคณะรัฐมนตรี และใช้อำนาจตุลาการผ่านศาล ตามหลักประชาธิปไตยที่ยอมรับกันเป็นสากล องค์กรของรัฐที่ใช้อำนาจจะต้องมีจุดเกาะเกี่ยวหรือมีความเชื่อมโยงในทางหนึ่งทางใดกับประชาชน ทั้งนี้ ความเชื่อมโยงดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในหลายลักษณะและในระดับความเข้มข้นที่แตกต่างกัน ดังจะชี้ให้เห็นดังต่อไปนี้

๒.๑ กรณีแรกเป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตยในแง่ของตัวบุคคล หลักความชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตยในแง่ตัวบุคคลเรียกร้องให้บุคคลที่ดำรงตำแหน่งเป็นองค์กรของรัฐจะต้องมีความเชื่อมโยงย้อนกลับไปถึงประชาชนได้ ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ความเชื่อมโยงกับประชาชนโดยตรงย่อมเกิดขึ้นกับผู้ดำรงตำแหน่งของรัฐเมื่อผู้ดำรงตำแหน่งเป็นองค์กรของรัฐดังกล่าวได้รับการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชน สำหรับการเชื่อมโยงกับประชาชนโดยอ้อมนั้นจะเกิดขึ้นกับบุคคลที่ดำรงตำแหน่งในองค์กรของรัฐซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากองค์กรที่มีความเชื่อมโยงโดยตรงหรือโดยอ้อมจากประชาชน

๒.๒ กรณีที่สองเป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตยในแง่ของเนื้อหา หลักการดังกล่าวเรียกร้องให้การใช้อำนาจของรัฐในทางเนื้อหาจะต้องย้อนกลับไปที่ประชาชนได้ เช่น บรรดากฎหมายทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากการที่รัฐสภาถวายคำแนะนำและยินยอมให้กษัตริย์ทรงตราขึ้นนั้น ย่อมผูกพันให้องค์กรต่างๆ ของรัฐต้องปฏิบัติตาม ในระบอบประชาธิปไตย รัฐสภาย่อมต้องมาจากประชาชน การเรียกร้องให้บรรดาองค์กรต่างๆ ของรัฐต้องผูกพันตามกฎหมายที่รัฐสภาถวายคำแนะนำและยินยอมให้พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นนั้น ย่อมส่งผลให้การใช้อำนาจขององค์กรของรัฐเป็นไปตามเจตจำนงของประชาชน การกำหนดให้องค์กรเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องผูกพันตามกฎหมายที่ผ่านกระบวนการตราขึ้นโดยรัฐสภาก็เท่ากับกำหนดให้องค์กรเจ้าหน้าที่ของรัฐบังคับการให้เป็นไปตามเจตจำนงของประชาชนตามการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มาตรา ๗๗^๔ เป็นบทบัญญัติในหมวด ๖ แนวนโยบายแห่งรัฐ ซึ่งบทบัญญัติในหมวดนี้ เป็นบทบัญญัติที่เป็นแนวทางให้รัฐดำเนินการตรากฎหมายและกำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน^๕ โดยมาตรา ๗๗ วรรคหนึ่ง จะบัญญัติให้รัฐตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับเท่าที่จำเป็น ส่วนกฎหมายที่มีอยู่แล้ว ก็ให้พิจารณยกเลิกหรือปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพของประชาชน และต้องดำเนินการให้ประชาชนเข้าใจกฎหมายได้ง่ายเพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามกฎหมายได้อย่างถูกต้อง ส่วนมาตรา ๗๗ วรรคสองได้บัญญัติให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่รัฐจะตราขึ้นได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมกับรัฐก่อนที่รัฐจะตรากฎหมายออกมาใช้บังคับ โดยรัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผยผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาในกระบวนการตรากฎหมายทุกขั้นตอน เมื่อกฎหมายมีผลใช้บังคับแล้ว รัฐพึงจัดให้มีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายทุกรอบระยะเวลาที่กำหนดโดยรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องประกอบด้วย เพื่อพัฒนากฎหมายทุกฉบับให้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสองนี้เอง ที่แสดงถึงการใช้หลักประชาธิปไตยโดยประชาชนที่ใช้ผ่านทางองค์กรของรัฐในการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อการตรากฎหมายของรัฐที่จะนำมาใช้บังคับกับตน นอกเหนือไปจากการที่ประชาชนได้ใช้สิทธิให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าไปเป็นตัวแทนในการปฏิบัติหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร

การที่มาตรา ๗๗ วรรคสองบัญญัติว่า “ก่อนการตรากฎหมายทุกฉบับ รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง” นั้น ในบทความนี้จะเสนอข้อควรพิจารณาอยู่ ๒ เรื่อง คือ คำว่า “ก่อน

^๔ มาตรา ๗๗ รัฐพึงจัดให้มีกฎหมายเพียงเท่าที่จำเป็น และยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายที่หมดความจำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ หรือที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพโดยไม่ชักช้าเพื่อไม่ให้เป็นภาระแก่ประชาชน และดำเนินการให้ประชาชนเข้าถึงตัวบทกฎหมายต่าง ๆ ได้โดยสะดวกและสามารถเข้าใจกฎหมายได้ง่ายเพื่อปฏิบัติตามกฎหมายได้อย่างถูกต้อง

ก่อนการตรากฎหมายทุกฉบับ รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผยผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาในกระบวนการตรากฎหมายทุกขั้นตอน เมื่อกฎหมายมีผลใช้บังคับแล้ว รัฐพึงจัดให้มีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายทุกรอบระยะเวลาที่กำหนดโดยรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องประกอบด้วย เพื่อพัฒนากฎหมายทุกฉบับให้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป

รัฐพึงใช้ระบบอนุญาตและระบบคณะกรรมการในกฎหมายเฉพาะกรณีที่เป็น พึ่งกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ของรัฐและระยะเวลาในการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้ในกฎหมายให้ชัดเจน และพึงกำหนดโทษอาญาเฉพาะความผิดร้ายแรง

^๕ มาตรา ๖๔ บทบัญญัติในหมวดนี้เป็นแนวทางให้รัฐดำเนินการตรากฎหมายและกำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน

การตรากฎหมาย” หมายถึงขั้นตอนใดบ้าง และ “รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง” หมายถึงการจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นอย่างไรที่จะถือว่าได้มีการดำเนินการแล้ว

ข้อพิจารณาเรื่องที่ ๑ “ก่อนการตรากฎหมาย” หมายถึงขั้นตอนใดบ้าง

ในบทความนี้จะกล่าวถึงเฉพาะกระบวนการตราหรือวิธีการในการออกกฎหมายซึ่งได้แก่พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ และพระราชกำหนด ซึ่งเป็นกฎหมายลำดับรองมาจากรัฐธรรมนูญ ส่วนกฎหมายลำดับต่ำกว่าหรืออาจเรียกว่าอนุบัญญัติ จะต้องตราขึ้นโดยอาศัยอำนาจตามที่กฎหมายทั้งสามประเภทให้อำนาจไว้ ซึ่งจะต้องไม่ขัดหรือแย้งต่อกฎหมายที่เป็นที่มาแห่งอำนาจในการตรานั้น และก็ต้องออกภายหลังจากที่กฎหมายแม่บทใช้บังคับแล้ว จึงเห็นว่าอนุบัญญัติเหล่านี้ไม่น่าจะอยู่ในความหมายของรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสองนี้

กระบวนการตราพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติ

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ คือรูปแบบของกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นตามคำแนะนำและยินยอมของฝ่ายนิติบัญญัติในเรื่องที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้เป็นการเฉพาะ และรัฐธรรมนูญกำหนดหลักเกณฑ์ในการเสนอ การพิจารณา และการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญไว้เป็นพิเศษแตกต่างจากพระราชบัญญัติ^๗ ส่วนพระราชบัญญัติ คือรูปแบบของกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นโดยคำแนะนำและยินยอมของฝ่ายนิติบัญญัติ^๘

กระบวนการตราพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติจะต้องเริ่มจากผู้ที่ยุติบัญญัติให้เป็นผู้มีสิทธิเสนอร่างเป็นผู้เสนอ โดยต้องเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรก่อน เมื่อสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาเสร็จแล้ว จึงจะเป็นหน้าที่ที่วุฒิสภาต้องพิจารณาต่อไป

การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและร่างพระราชบัญญัติของสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา กำหนดเป็นสามวาระ^๙ ดังนี้

วาระที่หนึ่ง ขึ้นรับหลักการ สภาจะพิจารณาและลงมติว่าจะรับหลักการไว้พิจารณาต่อไปหรือไม่ การออกเสียงลงคะแนนในวาระที่หนึ่งให้ถือเสียงข้างมากของแต่ละสภา

วาระที่สอง เป็นการพิจารณาเรียงตามลำดับมาตรา การออกเสียงลงคะแนนในวาระที่สองให้ถือเสียงข้างมากของแต่ละสภา

วาระที่สาม ขึ้นลงมติเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบ ต้องมีคะแนนเสียงเห็นชอบมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ของแต่ละสภา

^๗ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.—กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖ หน้า ๘๑๓

^๘ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.—กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖ หน้า ๘๑๓

^๙ http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=กระบวนการตรากฎหมาย_สืบค้นเมื่อวันที่_๘_สิงหาคม_๒๕๖๐

ทั้งนี้ กระบวนการตราร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและร่างพระราชบัญญัติ
 หมายความรวมถึงกระบวนการตราร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและร่างพระราชบัญญัติที่
 เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมด้วย

กระบวนการตราพระราชกำหนด

พระราชกำหนด คือ รูปแบบของกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นให้มีผลใช้บังคับไป
 พลางก่อนตามคำแนะนำของฝ่ายบริหาร เนื่องจากเป็นกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วนเพื่อประโยชน์ใน
 อันที่จะรักษาความปลอดภัยของประเทศ ความปลอดภัยสาธารณะ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของ
 ประเทศ หรือเพื่อปกป้องภัยพิบัติสาธารณะ ตามเงื่อนไขที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ พระราชกำหนดเมื่อ
 ได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภาแล้วมีผลใช้บังคับเป็นพระราชบัญญัติ^{๑๐}

อีกนัยหนึ่ง พระราชกำหนดเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นโดยมีฝ่ายบริหารเป็นผู้
 ออก มีศักดิ์เทียบเท่ากับพระราชบัญญัติ แต่จะมีผลใช้บังคับได้ไปพลางก่อนเป็นการชั่วคราวจนกว่าจะ
 เสนอให้รัฐสภาพิจารณาว่าจะอนุมัติหรือไม่ ถ้ารัฐสภาอนุมัติจะมีผลเป็นกฎหมายถาวรในระดับ
 พระราชบัญญัติ แต่ถ้ารัฐสภาไม่อนุมัติก็จะตกไป และโดยเหตุที่พระราชกำหนดนั้นมีฐานะ
 เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติจึงต้องผ่านกระบวนการพิจารณาเห็นชอบจากรัฐสภาเช่นเดียวกัน แต่
 เนื่องจากพระราชกำหนดนั้นเป็นกฎหมายพิเศษที่รัฐธรรมนูญให้อำนาจฝ่ายบริหารตราขึ้นใช้บังคับโดย
 ยังไม่ต้องผ่านกระบวนการพิจารณากฎหมายตามขั้นตอนปกติ เพียงแต่เมื่อมีการตราพระราช
 กำหนดขึ้นแล้ว รัฐบาลมีหน้าที่ต้องนำพระราชกำหนดนั้นเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภาทันที
 ในโอกาสแรกที่มีการประชุมสภา เพื่อให้สภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาให้ความเห็นชอบเพื่อให้มีผล
 บังคับเป็นการถาวร ซึ่งในการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภานั้นจะไม่มี การพิจารณาแก้ไข
 ถ้อยคำในรายละเอียดดังเช่นการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติ แต่จะอภิปรายเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย
 แล้วจะลงมติว่าเห็นชอบให้ใช้เป็นกฎหมายต่อไปหรือไม่เท่านั้น^{๑๑}

ผู้เขียนมีความเห็นว่า เนื่องจากการตราพระราชกำหนดเป็นกรณีที่เป็นกรตรากฎหมายโดย
 องค์กรฝ่ายบริหารที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้ตราขึ้นได้เมื่อคณะรัฐมนตรีเห็นว่า เป็นกรณีฉุกเฉินที่มีความ
 จำเป็นรีบด่วนอันมิอาจจะหลีกเลี่ยงได้ เพื่อที่จะรักษาความปลอดภัยของประเทศ ความปลอดภัย
 สาธารณะ ความมั่นคงในทางเศรษฐกิจของประเทศหรือป้องปัดภัยพิบัติสาธารณะ ซึ่งเป็นกรณีที่มี
 ความจำเป็นรีบด่วนอันมิอาจจะหลีกเลี่ยงได้ รัฐธรรมนูญจึงให้อำนาจคณะรัฐมนตรีซึ่งเป็นองค์กร
 ฝ่ายบริหารตราขึ้นได้เลย กรณีนี้จึงไม่อาจที่จะรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องตามรัฐธรรมนูญ
 มาตรา ๗๗ วรรคสอง ก่อนการตราพระราชกำหนดได้ แต่หลังจากตราพระราชกำหนดขึ้นแล้ว และ

^{๑๐} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
 เฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.—กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖ หน้า ๘๑๓

^{๑๑} <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=กระบวนการตรากฎหมาย> สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

ถึงขั้นตอนซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่ต้องนำพระราชกำหนดนั้นเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภาทันทีในโอกาสแรกที่มีการประชุมสภาเพื่อให้สภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาให้ความเห็นชอบ เพื่อให้มีผลบังคับเป็นการถาวรเป็นพระราชบัญญัติ แล้ว ผู้เขียนเห็นว่าก่อนที่สภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาจะได้พิจารณาเห็นชอบอนุมัติพระราชกำหนดดังกล่าว ก็ถือว่าเป็นขั้นตอนที่ต้องรับฟังความเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องเสียก่อน ตามมาตรา ๗๗ วรรคสอง เช่นเดียวกับร่างพระราชบัญญัติอื่น

สรุปได้ว่า ก่อนการตรากฎหมายระดับพระราชบัญญัติหรือกฎหมายที่มีค่าดังเช่นพระราชบัญญัติ ยกเว้นพระราชกำหนด นั้น จะต้องมีการเสนอร่างกฎหมายโดยองค์กรหรือบุคคลที่รัฐธรรมนูญให้สิทธิในการเสนอไว้ แล้วจึงมีการนำเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา ซึ่งในแต่ละขั้นตอนก่อนที่กระบวนการตราจะเสร็จสิ้นโดยรัฐสภาให้ความเห็นชอบให้เป็นกฎหมายนั้น ต่างก็อยู่ในขั้นตอนที่รับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง ทั้งสิ้น

ข้อพิจารณาเรื่องที่ ๒ “รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง”

การที่รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง ได้บัญญัติให้ผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่รัฐจะตราขึ้นได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมกับรัฐก่อนที่รัฐจะตรากฎหมายออกมาใช้บังคับ โดยบัญญัติให้รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง นั้น หมายถึงการจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นอย่างใดที่จะถือว่าได้มีการดำเนินการแล้ว

การให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมโดยจัดรับฟังความคิดเห็น นั้น คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๖๐ ลงมติเห็นชอบแนวทางการรับฟังความคิดเห็นประกอบการจัดทำร่างกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติไว้^{๑๒} สรุปว่า

๑. ในการจัดทำร่างกฎหมายของหน่วยงานของรัฐ ให้หน่วยงานของรัฐจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นเพื่อประกอบการจัดทำร่างกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติ โดยในการรับฟังความคิดเห็นอย่างน้อยต้องรับฟังผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศของหน่วยงานของรัฐนั้น หรือผ่านเว็บไซต์ www.lawamendment.go.th หรือจะใช้วิธีอื่นใดด้วยก็ได้ ทั้งนี้ ระยะเวลาในการรับฟังความคิดเห็นต้องไม่น้อยกว่าสิบห้าวัน

๒. ในการรับฟังความคิดเห็น ให้หน่วยงานของรัฐประกาศวิธีการรับฟังความคิดเห็น ระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดในการรับฟังความคิดเห็น รวมทั้งเปิดเผยข้อมูลประกอบการรับฟังความคิดเห็น ซึ่งอย่างน้อยประกอบด้วย สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหา ความจำเป็นที่ต้องตรา

^{๑๒} แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตามบทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นสิ่งที่ส่งมาด้วย ๑ ตามหนังสือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ด่วนที่สุด ที่ นร ๐๕๐๓/ว ๑๖๑ ลงวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๖๐ เรื่อง แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตามบทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

กฎหมายขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหานั้น หลักการอันเป็นสาระสำคัญของกฎหมายที่จะตราขึ้น และประเด็นที่จะรับฟังความคิดเห็นหรือร่างพระราชบัญญัติที่จะรับฟังความคิดเห็น

๓. เมื่อสิ้นสุดระยะเวลาการรับฟังความคิดเห็น ให้นำหน่วยงานของรัฐจัดทำรายงานสรุปผลการรับฟังความคิดเห็น โดยในรายงานดังกล่าวอย่างน้อยต้องประกอบด้วย วิธีการในการรับฟังความคิดเห็น จำนวนครั้งและระยะเวลาในการรับฟังความคิดเห็นแต่ละครั้ง พื้นที่หรือกลุ่มเป้าหมายในการรับฟังความคิดเห็น ประเด็นที่มีการแสดงความคิดเห็น ข้อคัดค้านหรือความเห็นของหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องในแต่ละประเด็น คำชี้แจงเหตุผลรายประเด็น และการนำผลการรับฟังความคิดเห็นมาประกอบการพิจารณาจัดทำร่างกฎหมาย

จากแนวทางการรับฟังความคิดเห็นที่คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบข้างต้น ได้กำหนดช่องทางการรับฟังไว้อย่างน้อย ๒ ช่องทาง คือ ผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศของหน่วยงานของรัฐนั้น หรือผ่านเว็บไซต์ www.lawamendment.go.th และเปิดโอกาสให้ใช้วิธีอื่นใดด้วยก็ได้ ซึ่งผู้เขียนมีข้อคิดเห็นในส่วนของวิธีอื่นใด นั้น ว่าอาจจะใช้การทำโพล (Poll) หรือการสำรวจความคิดเห็น มาเป็นช่องทางการรับฟังความคิดเห็นได้

โพล (Poll)

ความหมายของ“โพล”“โพลล์”หรือ “Poll”มีการให้ความหมายไว้หลายความหมาย เช่น คำว่า “โพล” หรือ “Poll” รากศัพท์เดิมหมายถึง “หัว” (Head) หรือการนับ “รายหัว” โดยมีความหมายอยู่ 2 นัย คือ การออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้ง (Election) และการสำรวจความคิดเห็น (Survey) ประชาชนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทำให้มีการใช้คำว่า “Opinion Poll” หรือ “การสำรวจความคิดเห็น” และถ้าการสำรวจความคิดเห็นเข้าข่ายเป็นสาธารณมติ (Public Opinion) ก็จะใช้คำว่า “Public Opinion Poll” นอกจากนี้ สารานุกรมอิเล็กทรอนิกส์โคลัมเบีย (The Columbia Electronic Encyclopedia, ©๒๐๐๓) ได้ให้ความหมายของคำว่า “โพล”ว่า เป็นวิธีลำดับทัศนคติหรือข้อคิดเห็นทั้งหมดจากน้อยไปมาก หรือเป็นการจัดแบ่งกลุ่มประชากร (กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการสำรวจทั้งหมด เช่น ประชาชนทั่วประเทศ ประชาชนในกรุงเทพฯ ครูและบุคลากรทางการศึกษา ข้าราชการ เยาวชน นักเรียนนักศึกษา) ด้วยคำถามที่กำหนดขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะเป็นคำถามทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา ^{๑๓}

คำว่า “โพล” ในหนังสือ An Introduction to Survey Research, Polling, and Data Analysis แต่งโดยคณาจารย์จาก Ohio State University ปี ค.ศ. ๑๙๙๖ ระบุไว้ชัดเจนว่าการทำโพล เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ที่ครอบคลุมการสำรวจความคิดเห็น (Opinion)

^{๑๓} www.suandusitpoll.dusit.ac.th/KB/wp-content/uploads/2016/09/590912-OUI.pptx สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

ทัศนคติ (Attitude) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior) ของประชาชนต่อปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งที่เกิดขึ้นแล้ว หรืออาจยังไม่เกิดขึ้นก็ได้ นอกจากนี้ การทำโพลยังหมายถึงรวมถึงการสำรวจข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Facts) ได้อีกด้วย ซึ่งการจัดทำโพลมีขั้นตอนที่เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เหมือนกับการทำวิจัย^{๑๔}

ดร.นพดล วรรณิกา ผู้อำนวยการสำนักวิจัยเอแบคโพลล์ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ได้ใช้นิยามของ“โพลล์”และ“งานวิจัยเชิงสำรวจ”ว่า โพลล์คือการเก็บรวบรวมข้อมูลที่แบ่งออกได้เป็น ๓ ชุดของข้อมูลได้แก่ ความคิดเห็น (Opinion) พฤติกรรม (Behavior) และข้อเท็จจริงที่จับต้องได้ (Facts) ผ่านระเบียบวิธีวิจัยเชิงสำรวจและหลักสถิติ ดังนั้น เราจึงสามารถทำโพลล์สำรวจข้อเท็จจริงที่จับต้องได้ เช่น ถามว่าในครอบครัวของท่านมีผู้มีสิทธิเลือกตั้งกี่คน เป็นต้น^{๑๕}

จากเว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต “โพล” คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการโดยวิธีการสำรวจความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดหรือบางส่วนซึ่งมีเป็นจำนวนมาก โดยที่การสรุปผลอยู่ในรูปของการนับจำนวนผู้มีความคิดเห็นแต่ละเรื่องเมื่อเทียบกับจำนวนผู้ไปสำรวจทั้งหมด การทำโพลนี้ ก็เพื่อให้ทราบและเผยแพร่สถานการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องที่สนใจแลการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวให้สาธารณชนทราบ และเพื่อใช้ตัดสินใจดำเนินการเรื่องต่างๆ ของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวกับการได้เสียประโยชน์ของสาธารณชน^{๑๖}

โพลล์ (Poll) คือการสำรวจความคิดเห็น หรือท่าทีของสาธารณชน (Public opinion) เฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยทำการสุ่มสำรวจจากกลุ่มตัวอย่างที่เกี่ยวข้องทั้งหมดหรือบางส่วน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โพลล์ความคิดเห็น (Opinion poll) โดยการทำโพลอาจเป็นการสำรวจความคิดเห็น ความเชื่อ เจตคติ หรือพฤติกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมืองของสาธารณชน^{๑๗}

โดยสรุป โพล หมายถึง การสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มประชากรหรือผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องที่ผู้จัดทำโพลต้องการทราบเพื่อประกอบการดำเนินการในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยใช้วิธีการกำหนดกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่มประชากรหรือผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ต้องการสำรวจความคิดเห็น ดำเนินการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างเหล่านั้น แล้วนำข้อมูลที่ได้อามาวิเคราะห์ เพื่อประกอบการตัดสินใจดำเนินการอย่างใดต่อไป

^{๑๔} http://www.stou.ac.th/Schools/Shs/booklet/2_2550/res.htm สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๐

^{๑๕} [https://www.isranews.org/isranews/19298-โพลล์-\(Poll\)-คืออะไร.html](https://www.isranews.org/isranews/19298-โพลล์-(Poll)-คืออะไร.html) สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

^{๑๖} www.dpu.ac.th/tecn สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

^{๑๗} ภัทร ชัยมงคล นักเทคโนโลยีสารสนเทศอาวุโส สำนักยุทธศาสตร์และสื่อสารองค์กร

https://www.riskcomthai.org/document/.../pdf/Poll_Methodology_22_Jan_2557.pdf สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

วัตถุประสงค์ ขั้นตอน และข้อควรระวังในการทำโพลหรือการสำรวจความคิดเห็น^{๑๘}

วัตถุประสงค์ของการทำโพลหรือการสำรวจความคิดเห็น

- เพื่อประเมินผลการทำงานของหน่วยงาน
- เพื่อกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ในการทำงานในอนาคตของหน่วยงาน
- เพื่อการตัดสินใจดำเนินงานหรือโครงการต่างๆ โดยมุ่งให้เกิดประสิทธิภาพ และตรงกับ

ความต้องการของผู้ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนในการทำโพลหรือการสำรวจความคิดเห็น

๑. การวางแผนเตรียมการ กำหนดหัวเรื่องและวัตถุประสงค์ของการสำรวจ
๒. กำหนดกลุ่มตัวอย่างและการเลือกตัวอย่างเพื่อให้ได้ตัวแทนที่ดีของประชากรที่จะทำการสำรวจความคิดเห็น โดยมีสิ่งที่จะพิจารณา ๒ อย่าง คือ วิธีการเลือกตัวอย่างและจำนวนตัวอย่าง
๓. กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น การสัมภาษณ์โดยตรง การสอบถามทางโทรศัพท์หรือทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น
๔. สร้างแบบสอบถามหรือแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
๕. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากตัวอย่างที่ได้กำหนดไว้
๖. ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ เช่น ตารางแจกแจงความถี่ คำนวณร้อยละ
๗. สรุปผลการสำรวจและรายงานผล

ข้อควรระวังในการการทำโพลหรือการสำรวจความคิดเห็น ดังนี้

- การสำรวจความคิดเห็นต้องสำรวจจากคนที่มีความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการทราบเท่านั้น
- ความคิดเห็นไม่ใช่ข้อเท็จจริงทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการสำรวจ ยังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมาที่เข้ามาเกี่ยวข้อง
- ผลการสำรวจควรนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ ไม่ใช่นำมาใช้ในการตัดสินใจ
- ควรใช้วิธีการเลือกตัวอย่างและจำนวนตัวอย่างเพื่อให้ได้ตัวแทนที่ดีมาใช้ในการสำรวจความคิดเห็น
- ผลการสำรวจความคิดเห็นในเรื่องใดๆ ควรจะจำแนกตามลักษณะของผู้ตอบได้ เพื่อสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง
- ผลการสำรวจมักเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาแม้เพียงระยะเวลาสั้นๆ

อนึ่ง“ผลสำรวจจากโพล”^{๑๙} เป็นข้อมูลที่ได้จากตัวอย่างของกลุ่มประชากรเป้าหมาย ซึ่งอาจมีความคลาดเคลื่อนเกิดขึ้นได้ทุกขั้นตอนในการทำโพล ตั้งแต่การตั้งหัวข้อเรื่องหรือประเด็นที่ทำ

^{๑๘} www.cmustat.com/cvfiles/Preecha_cv.pdf สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

สำรวจ การกำหนดวัตถุประสงค์ การสร้างแบบสอบถาม การกำหนดประชากรเป้าหมาย และขอบเขตในการศึกษา การกำหนดขนาดตัวอย่าง กระบวนการเลือกตัวอย่าง การเก็บรวบรวมข้อมูล การจัดเตรียมข้อมูลเพื่อประมวลผล การประมวลผลข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการตีความผลสำรวจเพื่อเขียนรายงานสรุป สรุปประเด็นหลักๆ ที่ผู้อ่านผลโพลควรพิจารณาประกอบ ดังนี้

๑. พิจารณาแบบสอบถามในโพลว่าก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรือไม่ โดยแบบสอบถามที่ก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อน คือ แบบสอบถามที่มีอคติและชี้้นำ โดยจำกัดให้คนตอบไปในทิศทางที่นักทำโพลต้องการ

๒. ประเด็นสำคัญต่อมาที่ผู้อ่านผลโพลต้องพิจารณา คือ กระบวนการเลือกตัวอย่างและการกำหนดขนาดตัวอย่าง ซึ่งถือได้ว่าทั้งสองขั้นตอนนี้เป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรืออคติในผลสำรวจ อาจส่งผลให้ผลสำรวจที่ได้ผิดพลาดไปจากความเป็นจริงอย่างมาก โดยที่ขั้นตอนนี้ของการทำโพลต้องทำตามหลักระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งเรื่องนี้มีปัญหาของความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอย่างมากในกลุ่มคนที่อ่านผลโพล เพราะคนส่วนมากเชื่อว่า ต้องเก็บตัวอย่างเป็นจำนวนมากจึงจะน่าเชื่อถือ ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด เพราะการกำหนดขนาดตัวอย่างจำเป็นต้องสอดคล้องกับกระบวนการเลือกตัวอย่าง ซึ่งจะได้มาก็ต้องอาศัยการคำนวณด้วยสูตรทางสถิติ และถ้าหากมีการเลือกตัวอย่างแบบแบ่งชั้น ก็จำเป็นต้องคำนึงถึงค่าผลกระทบ จากการเลือกตัวอย่างด้วย มิฉะนั้นความคลาดเคลื่อนก็จะเกิดขึ้นตามมาอีกมากมาย

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) ที่อาจมีปัญหาความคลาดเคลื่อนเกิดขึ้นได้จากหลายปัจจัย ถึงแม้ว่าที่นักสถิติจะออกแบบการเลือกตัวอย่างและกำหนดขนาดตัวอย่างได้อย่างเหมาะสม แต่ถ้าในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลมีปัญหาต่อไปนี้ ก็จะทำให้ผลสำรวจนั้นคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงได้ ได้แก่ พนักงานเก็บข้อมูลสร้างข้อมูลเท็จ หรือที่เรียกว่า “นั่งเทียนเขียน” ประชาชนผู้ตกเป็นตัวอย่างไม่ยอมตอบ และพนักงานเก็บข้อมูลไม่สามารถติดต่อกับกลุ่มตัวอย่างได้ ซึ่งผู้จัดทำโพลจะต้องนำปัญหาเหล่านี้มาพิจารณา และควบคุมมิให้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของข้อมูลผลสำรวจได้

๔. ส่วนความผิดพลาดอื่นๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ แต่เป็นการยากที่ผู้อ่านผลโพลจะทราบ คือ การลงรหัสข้อมูล การป้อนข้อมูล และการประมวลผลข้อมูลที่เกิดความผิดพลาดขึ้น และส่งผลทำให้ผลสำรวจผิดพลาดไปได้

การรับฟังความเห็นของผู้เกี่ยวข้องก่อนการตรากฎหมายตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗
วรรคสอง โดยวิธีการทำโพล

ตามที่รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง บัญญัติให้ผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่รัฐจะตราขึ้นได้มี
โอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมกับรัฐก่อนที่รัฐจะตรากฎหมายออกมาใช้บังคับ โดยรัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้รัฐ
พึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสองนี้เอง
ที่แสดงถึงการใช้หลักประชาธิปไตยโดยประชาชนที่ใช้ผ่านทางองค์กรของรัฐในการที่ประชาชนเข้าไปมี
ส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อการตรากฎหมายของรัฐที่จะนำมาใช้บังคับกับตน
นอกเหนือไปจากการที่ประชาชนได้ใช้สิทธิให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าไปเป็นตัวแทน
ในการปฏิบัติหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร

วิธีการรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จึงเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญว่า จะใช้
วิธีการอย่างไรที่จะเป็นการได้ผลของการรับฟังความคิดเห็นที่ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด เพื่อจะได้
นำผลนั้นไปวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผย
ผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาใน
กระบวนการตรากฎหมายทุกขั้นตอน ตามที่รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสองบัญญัติไว้ เมื่อ
พิจารณาจากแนวทางการรับฟังความคิดเห็นที่คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบข้างต้น ได้กำหนดช่องทาง
การรับฟังไว้อย่างน้อย ๒ ช่องทาง คือ ผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศของหน่วยงานของรัฐนั้น หรือ
ผ่านเว็บไซต์ www.lawamendment.go.th แล้ว เห็นได้ว่า วิธีรับฟังผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ
ของหน่วยงานของรัฐนั้น หรือผ่านเว็บไซต์ www.lawamendment.go.th นั้น เป็นกระบวนการที่ให้
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาสู่ช่องทางการให้ความเห็นเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คาดการณ์ได้ยากกว่า จะมีผู้เกี่ยวข้อง
เข้ามาแสดงความคิดเห็นเป็นจำนวนเท่าใด และเป็นผู้เกี่ยวข้องจริงหรือไม่อย่างไร หน่วยงานของรัฐที่
จะต้องจัดให้มีการรับฟังความเห็นจะต้องใช้วิธีการประชาสัมพันธ์อย่างมากในการชักชวนให้บุคคล
เหล่านั้นเข้ามาแสดงความคิดเห็น และยังไม่มีอะไรที่เป็นการยืนยันว่าผลที่ได้จากวิธีการทั้งสองอย่าง
นั้นจะเป็นผลที่มีความเป็นจริงที่เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่ถ้าใช้วิธีจัดทำโพล โดยกำหนดกลุ่มประชากร
หรือกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่จะตราขึ้น แล้วให้ผู้จัดทำ
โพลออกไปดำเนินการสำรวจด้วยวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น การสัมภาษณ์โดยตรง การสอบถาม
ทางโทรศัพท์ หรือทางอินเทอร์เน็ต ที่สามารถยืนยันตัวตนของผู้ให้ข้อมูลได้ เป็นต้น แล้วนำผลที่ได้มา
วิเคราะห์ตามหลักวิชาการ ก็จะเป็นลักษณะที่ผู้ทำโพลได้เข้าไปเก็บข้อมูลถึงกลุ่มประชากรหรือ
กลุ่มเป้าหมายซึ่งได้รับการกำหนดแล้วว่าเป็นผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่จะตราขึ้น ได้โดยตรงอย่าง
แท้จริง ทั้งนี้ แม้ว่าผลจากการทำโพลอาจมีการคลาดเคลื่อนได้จากหลายปัจจัย เช่น แบบสอบถาม
อาจมีลักษณะที่เป็นอคติและเป็นการชี้นำ กระบวนการเลือกตัวอย่าง การป้อนข้อมูล และการ
วิเคราะห์ข้อมูล เป็นต้น แต่ความคลาดเคลื่อนเหล่านี้ก็ขึ้นอยู่กับความชำนาญและความรอบรู้ของผู้ที่

รับจัดทำโพล ซึ่งมีทั้งภาคเอกชน สถานศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยหลายแห่ง และหน่วยงานของรัฐคือ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ดังนั้น หากจะต้องจัดทำโพลเพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องกับร่างกฎหมายก่อนการตรากฎหมาย ตามที่รัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสองบัญญัติไว้ หน่วยงานของรัฐที่ต้องรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้อง อาจเลือกผู้รับจัดทำโพลที่มีความรอบรู้และน่าเชื่อถือ โดยพิจารณาจากผลงานที่ผู้รับจัดทำได้เคยจัดทำมาประกอบการเลือกด้วย ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการได้ผลลัพธ์ที่แท้จริงของการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องก่อนการตรากฎหมาย และเป็นไปตามเจตนารมณ์ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง อย่างครบถ้วน

บทสรุป

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มาตรา ๗๗ วรรคสอง บัญญัติว่า ก่อนการตรากฎหมายทุกฉบับ รัฐพึงจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากกฎหมายอย่างรอบด้านและเป็นระบบ รวมทั้งเปิดเผยผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์นั้นต่อประชาชน และนำมาประกอบการพิจารณาในกระบวนการตรากฎหมายทุกชั้นตอน นั้น เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องซึ่งหมายถึงประชาชนส่วนหนึ่งได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น รวมทั้งประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสรับทราบความเป็นมาเป็นไปของกฎหมายที่จะมีขึ้น อันเป็นวิธีหนึ่งของหลักประชาธิปไตยในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น รับทราบผลกระทบอันอาจเกิดขึ้นจากกฎหมายที่จะมีผลใช้บังคับกับตน โดยคณะรัฐมนตรีได้กำหนดแนวทางการรับฟังความคิดเห็นประกอบการจัดทำร่างกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติไว้^{๒๐} ให้หน่วยงานของรัฐจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นเพื่อประกอบการจัดทำร่างกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติ โดยในการรับฟังความคิดเห็นอย่างน้อยต้องรับฟังผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศของหน่วยงานของรัฐนั้น หรือผ่านเว็บไซต์ www.lawamendment.go.th หรือจะใช้วิธีอื่นใดด้วยก็ได้ ซึ่งผู้เขียนได้เสนอแนวทางการรับฟังความคิดเห็นเพิ่มเติมจากที่คณะรัฐมนตรีกำหนดไว้ อยู่ในช่องทางของการรับฟังโดย “วิธีอื่นใด” โดยเสนอการรับฟังความคิดเห็นโดยวิธีการทำโพล ซึ่งจะต้องกำหนดกลุ่มประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นผู้เกี่ยวข้องกฏหมายที่จะตราขึ้น แล้วผู้จัดทำโพลจะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์โดยตรง การสอบถามทางโทรศัพท์หรือทางอินเทอร์เน็ต จากผู้ให้ข้อมูลที่เป็นกลุ่มประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายที่สามารถยืนยันตัวตนได้ และนำผลที่ได้มาวิเคราะห์ตามหลักวิชาการ ซึ่งเป็นวิธีการที่ผู้ทำโพลได้เข้าไปเก็บข้อมูลถึงกลุ่มประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายซึ่งได้รับการกำหนดแล้วว่าเป็นผู้เกี่ยวข้องกฏหมายที่จะตราขึ้น ได้โดยตรงอย่างแท้จริง ทั้งนี้ จะต้องเลือกผู้รับจัดทำโพลที่มีความรอบรู้และ

^{๒๐} แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตามบทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นสิ่งที่ส่งมาด้วย ๑ ตามหนังสือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ด่วนที่สุด ที่ นร ๐๕๐๓/ว ๑๖๑ ลงวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๖๐ เรื่อง แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตามบทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

น่าเชื่อถือ ซึ่งพิจารณาจากผลงานที่ผู้รับจัดทำได้เคยจัดทำมาประกอบการเลือกด้วย ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการได้ผลลัพธ์ที่แท้จริงของการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องก่อนการตรากฎหมาย อันเป็นไปตามเจตนารมณ์ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๗๗ วรรคสอง อย่างครบถ้วน อีกทั้ง การจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องผ่านทางการจัดทำโพลนี้เอง ยังเป็นการแสดงถึงการใช้หลักประชาธิปไตยโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นผ่านทาง การสำรวจและเก็บข้อมูลของผู้จัดทำโพล เพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อการตรากฎหมายของรัฐที่จะนำมาใช้บังคับกับตน นอกเหนือไปจากการที่ประชาชนได้ใช้สิทธิให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าไปเป็นตัวแทนในการปฏิบัติหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร อีกด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. **หลักรัฐศาสตร์**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อ่างใน
ประชาธิปไตย - วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี สืบค้นเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๐
<https://th.wikipedia.org/wiki/ประชาธิปไตย>

วรเจตน์ ภาคีรัตน์ (๒๕๕๗) **คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.—กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖

แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตามบทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทย เป็นสิ่งที่ส่งมาด้วย ๑ ตามหนังสือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ด่วนที่สุด ที่ นร
๐๕๐๓/ว ๑๖๑ ลงวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๖๐ เรื่อง แนวทางการจัดทำและการเสนอร่างกฎหมายตาม
บทบัญญัติมาตรา ๗๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

เอกสารที่สืบค้นจากเว็บไซต์

กระบวนการตรากฎหมาย. สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม, ๒๕๖๐, จาก
[http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title= กระบวนการตรากฎหมาย](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=กระบวนการตรากฎหมาย).

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. **หลักรัฐศาสตร์**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อ่างใน
ประชาธิปไตย - วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี สืบค้นเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๐
<https://th.wikipedia.org/wiki/ประชาธิปไตย>

ณภัทร ชัยมงคล นักเทคโนโลยีสารสนเทศอาวุโส สำนักยุทธศาสตร์และสื่อสารองค์กร : โพลล์
https://www.riskcomthai.org/document/.../pdf/Poll_Methodology_22_Jan_2557.pdf
สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

<http://www.dpu.ac.th/tecno> สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

[https://www.isranews.org/isranews/19298-โพลล์-\(Poll\)-คืออะไร.html](https://www.isranews.org/isranews/19298-โพลล์-(Poll)-คืออะไร.html) สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

http://www.stou.ac.th/Schools/Shs/booklet/2_2550/res.htm สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๐

<http://www.suandusitpoll.dusit.ac.th/KB/wp-content/uploads/2016/09/590912-OUI.pptx> สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

https://www.cmustat.com/cvfiles/Preecha_cv.pdf สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

<https://www.suandusitpoll.dusit.ac.th/KB/wp-content/uploads/2016/09/590912-OUI.pptx> สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๖๐

กฎหมาย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐